

Ева Доманська

**Історія  
та сучасна гуманітаристика:**  
дослідження з теорії знання  
про минуле

Київ  
Ніка-Центр  
2012

УДК 930  
ББК 63  
Д16

Переклад з польської та англійської: *Володимир Склокін*

Наукова редакція: *Володимир Склокін, Сергій Троян*

У своїй новій книжці відома польська дослідниця історіографії Ева Доманська простежує розвиток теорії знання про минуле від середини ХХ до початку ХХІ століття на тлі загальних змін у західній гуманітаристиці. Авторка не лише критично аналізує постмодерністський виклик історіописанню, але і розглядає становище історіографії після постмодернізму, простежуючи формування нової постгуманітарної парадигми в гуманітаристиці та соціальних науках. Звертаючи увагу на кризовий стан сучасної історіографії, пов'язаний із неспіввимірністю результатів досліджень із дійсністю, що змінюється, та суспільними очікуваннями, Доманська пропонує власний рецепт виходу з цієї ситуації: концепцію практичної методології, яка покликана повернути історії її традиційну привілейовану позицію в гуманітаристиці.

Для істориків, культурологів, антропологів, літературознавців, соціологів, політологів, а також усіх, хто цікавиться змінами у сучасній гуманітаристиці.



**БІБЛІОТЕКА**  
ПОЛЬСЬКОГО  
ІНСТИТУТУ  
У КИЄВІ

Видання книги здійснене за підтримки Польського інституту в Києві

Наукове редагування книги було уможливлене стипендією Каси Мяновського (*Kasa im. Józefa Mianowskiego*)

На обкладинці використано малюнок *Анджея Фасецького* «Еко-Леонардо» з люб'язного дозволу автора

- © Ewa Domańska, 2012
- © Wydawnictwo Universitas, 2000, 2004, 2009
- © Wydawnictwo Poznańskie, 2005, 2006
- © Wydawnictwo Elipsa, 2008
- © Teksty Drugie, 2010
- © Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften, 2010-2011
- © Переклад. Володимир Склокін, 2012
- © Наукова редакція. Володимир Склокін, Сергій Троян, 2012
- © Оригінал-макет. Видавництво «Ніка-Центр», 2012

ISBN 978-966-521-605-6

# Зміст

<b>Вступ</b> .....	7
--------------------	---

## **Частина I. Наративізм**

Розділ 1. Спільні долі наративізму та Гейдена Вайта .....	24
Розділ 2. Місце Франка Анкерсмита в наративістській філософії історії.....	46
Розділ 3. Вступ до критики історіографії.....	69

## **Частина II. Нова гуманітаристика**

Розділ 4. Академічна та неконвенційна історії .....	94
Розділ 5. Проблема кризи академічної історії .....	117
Розділ 6. Про пізнавальне привілеювання жертви .....	138

## **Частина III. У напрямку до постгуманітаристики**

Розділ 7. Парадигматична прогалина у сучасній гуманітаристиці.....	154
Розділ 8. У напрямку до неантропоцентричної та багатовидової історії.....	177
Розділ 9. Якої методології потребує сучасна гуманітаристика? .....	202

<b>Закінчення</b> .....	210
-------------------------	-----

<b>Бібліографія вміщених текстів</b> .....	215
--	-----

<b>Бібліографія</b> .....	217
---------------------------	-----

<b>Деколонізація східноєвропейської гуманітаристики: міркування про дослідження Еви Доманської (<i>Володимир Склокін</i>).....</b>	238
--	-----

<b>Іменний покажчик</b> .....	253
-------------------------------	-----

<b>Предметний покажчик</b> .....	258
----------------------------------	-----



## Вступ

Пропонована книжка віддзеркалює зміни, що відбувалися в теорії знання про минуле від 60-х років XX століття і до сьогодні, значаючи домінуючі в ній тенденції, крайні полюси яких визначають, з одного боку, пов'язаний з новою гуманітаристикою наративізм, а з другого – новий матеріалізм, який символізує постгуманітаристику. Вона також підсумовує дослідження над англо-американським напрямком наративістської філософії історії, а особливо – над концепціями Гейдена Вайта та Франка Анкерсмита, а також над ангажованою гуманітаристикою, які я проводила від початку 90-х років. Етап зацікавлень наративізмом, а також здійснюваний в душі «поетики історіописання» аналіз мікроісторії став стимулом для формулювання специфічного способу читання історичних праць, який я окреслила як «критику історіографії».

Однак глибинні реконфігурації, що відбувалися в гуманітаристиці й у соціальних науках протягом останнього десятиріччя, спрямували мої зацікавлення на інші дослідницькі проблеми. Зараз я займаюся, здійснюваними у порівняльній перспективі теорії гуманітарних наук дослідженнями на тему постгуманітаристики, біогуманітаристики, екологічної і багатовидової гуманітаристики та їхнього впливу на теоретизування та практикування широко зрозумілої мультидисциплінарної рефлексії над минулим, а також місцем, яке в ній посідає історія, що розуміється як характерний для юдеохристиянської культури європейський підхід до минулого.

Перед історією сьогодні стоять важливі виклики та завдання: вказання можливості творення та посилення почуття «спільної людськості», видової солідарності; демонстрація того, на чому вона полягала та як змінювалася, а також підтримка переконання, що варто бути людиною. Історія повинна створювати таке знання про минуле, яке для особистості та спільноти буде мати, як цінність виживання (*wartość przeżycia*) в критичних ситуаціях, так і сприяти певній етичній поведінці. Мікроісторії пропонують один з можливих варіантів творення такого майбутнього знання про минуле. Оскільки вони змальовують загалом не загумінковий, а сповнений конфліктів і дилем способ життя

в малих громадах, де важливими є ідеї спільноти, сусідства, дружби, гостинності, міжлюдських зв'язків, неортодоксальної віри та справедливості, яка не завжди спирається на закони. Це гуманістична та позитивна історія, яка вірить в людину, і попри часом травматичний досвід, про який оповідає, вона підтримує надію на можливість впливу особистості та колективу на зміни.

Мікроісторії пропонують візії локальних мікросвітів, які пов'язані з проектами учасницької, спільнотної демократії, що будується знизу. Причому тут не йдеться про пропагування наївних ідей поєднання та консенсусу, але про можливу відповідь на питання: чи (й як) ми можемо жити разом?<sup>1</sup> Перспективи, перед якими стоїть сьогодні світ, не дуже позитивні, але наважуся ствердити — розуміючи весь потенційний ризик — що гуманітаристика може натомість запропонувати нові утопії.

У своїй книжці про космополітизм Кваме Ентоні Аппія переконує, що слід замислитися над тим, які умови мають бути створені для того, щоб дозволити людям звикнути до себе й уможливити їхнє співіснування навіть в умовах конфлікту<sup>2</sup>. Я вважаю, що ми потребуємо пристосованої до реалій сучасного світу науки про життя разом. Історія може відіграти в її творенні важливу роль, а можливо, навіть повинна сама нею стати.

\*

У першій частині книги йдеться про нарративізм. Нарративістська філософія історії (яка скорочено називається нарративізмом) — це панівний приблизно протягом тридцяти років (1965—1995) і найбільш поширений у критичній філософії історії<sup>3</sup> напрямок, представники якого поставили нарратив у центр своїх зацікавлень, визнаючи його ключову роль у житті та історії<sup>4</sup>. На протигагу тій течії критичної філософії

---

<sup>1</sup> Порівняй: Bruno Latour, *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press, 2005, p. 254 і наступні.

<sup>2</sup> Kwame Anthony Appiah, *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. New York: W.W. Norton, 2006.

<sup>3</sup> У цій книжці я приймаю поділ на аналітичну та спекулятивну філософію історії, запроваджений Вільямом Волшем у книжці «Вступ до філософії історії». На його думку, критична філософія історії займається чотирма основними проблемами: 1) історія як специфічна галузь знання; 2) істина та факт в історії; 3) історична об'єктивність та 4) історичне пояснення. W. H. Walsh, *An Introduction to Philosophy of History*. London; New York: Hutchinson's University Library, 1951, p. 13 і наступні.

<sup>4</sup> Hugh Rayment-Pickart, "Narrativism", in: *Philosophies of History: From En-*

історії, яка пов'язана з аналітичною філософією й яка цікавиться істинними твердженнями та їхнім ставленням до дійсності, нарративістська філософія аналізує історичний текст як цілість і зосереджується на відносинах між текстами (репрезентаціями минулого); тоді як перша займається описом і поясненням, у центрі уваги другої – інтерпретації (та репрезентації). У цьому сенсі нарративістська філософія історії є філософією або поетикою історіописання. Вона залишається пов'язаною з «лінгвістичним поворотом», який наприкінці 60-х років охопив гуманітаристику та проявився в різних дисциплінах у вигляді текстуальної версії конструктивізму, інтерпретативних і рефлексивних підходів. Нарративізм репрезентує текстуально-конструктивістську парадигму в історичних дослідженнях.

В історичній рефлексії зверненню уваги на термін «конструктивізм» (або «конструкціонізм») ми завдячуємо Джеку Меланду, який у своїй книжці «Скептицизм та історичне знання» (1965) ствердив, «що історики мусять бути трактовані як ті, хто радше конструюють і творять минуле, ніж повідомляють про нього»<sup>5</sup>. Конструктивізм, що став особливо важливим у дискусіях, які вели теоретики історії від 70-х років, пов'язаний зі специфічним способом бачення дійсності, концепцією науки, теорією пізнання та методологією. Він є досить різномірним напрямком, який має свої як дисциплінарні, так і географічні втілення. Ключовою для нього була проблема заперечення об'єктивного існуван-

---

*lightenment to Postmodernity*, ed. by Robert Burns, Hugh Rayment-Pickard. Blackwell, 2000.

<sup>5</sup> Jack M. Mieland, *Scepticism and Historical Knowledge*. New York: Random House, 1965, p. v-vi, 7. Порівняй також: P. H. Nowell-Smith, "The Constructionist Theory of History". *History and Theory*, vol. 16, no. 4, December 1977 (тематичне число: «Конституювання історичного минулого») та: Michael E. Hobart, "The Paradox of Historical Constructionism". *History and Theory*, vol. 28, no. 1, February 1989. Окреслення «конструктивізм» та «конструкціонізм» часто використовуються як синоніми. В теорії історії «конструкціонізм» використовувався особливо в 60–70-х роках. До того ж окреслення (соціальний) «конструкціонізм» найчастіше використовується при посиланнях на класичну працю Пітера Бергера і Томаса Лукмана «Соціальне конструювання дійсності» (1966). Втім, це не та версія конструктивізму, до якої можна, наприклад, віднести Гейдена Вайта, підхід якого має зовсім інші точки співвіднесення (зокрема, теорії Ролана Барта, Бенедетто Кроче та Робіна Колінгвуда). Щоправда, іноді – як це робить Гобарт – для окреслення цього підходу вживається поняття «риторичний конструктивізм», однак найбільшого поширення набуло (також і у польській фаховій літературі) поняття «конструктивізм».

ня дійсності минулого та можливості безпосереднього доступу до неї. Дійсність є доступною лише через мову (і зрозумілі в широкому сенсі тексти) та конструюється в наративі. Ця конструктивна роль наративу, а також демонстрація історика в ролі творця минулого, проявляється в самих окресленнях тексту чи історичної праці, які називаються «вербальним артефактом» (Вайт) або «замінником дійсності» (Анкерсміт).

Характерними для цієї орієнтації були погляди Леона Голдстейна, який в «Історичному знанні» (1976) писав про існування двох дійсностей (минулого): об'єктивно існуючої дійсності минулого (*real past*), яка існує поза текстом і безпосереднім сприйняттям, а також історичної дійсності (*historical past*), створеної істориком. Голдстейн стверджував, що історичні факти не знаходяться в дійсності минулого, але є результатом дослідження, вони є твердженнями про минуле, сформульованими істориком<sup>6</sup>. Фіксація фундаментальної відмінності між цими двома дійсностями минулого, з яким було пов'язано розрізнення між подіями або фактами (які належали до дійсності минулого) від історичних фактів (описів цих подій), лежить в основі конструктивізму. Характерним було також використання окреслення «конструювання фактів та/чи історичної дійсності» (чи в слабшій версії – реконструкція). У такому розумінні єдиним минулим доступним для пізнання є сконструйоване (якщо використати мову літературознавців, що наголошує на творенні минулого в наративі), або реконструйоване (якщо є бажання підкреслити, що репрезентації цього минулого спираються на джерела) істориком історичне минуле.

Конструктивісти критикували науку за її фізикалізм і сцієнтизм, які спираються на переконання, що найкращою дорогою для певного та вартісного пізнання є пізнання наукове, а його зразком – природничі науки, особливо фізика<sup>7</sup>. Точками співвіднесення були для них література та мистецтво, а в багатьох розуміннях ключову роль відіграла естетика. Конструктивізм відкидав можливість досягнення єдиного та правдивого образу минулого (оскільки немає абсолютних критеріїв визначення його правдивості) і висловлювався за плюралізм (існує не Історія, а різні історії), відкидаючи також класичну концепцію істини. Типовою рисою конструктивізму був культурний детермінізм, який пе-

---

<sup>6</sup> Leon Goldstein, *Historical Knowing*, Austin & London: University of Texas Press, 1976.

<sup>7</sup> Див.: Andrzej Szahaj, “Postmodernizm a scjentyzm”, w: tegoż, *Zniwalając moc kultury. Artykuły i szkice z filozofii kultur, poznania i polityki*. Toruń: UMK, 2004, s. 16.



редбачав, що науки (зокрема, історія) – це витвори культури, а отже, пізнання є культурно детермінованим. З цим був пов'язаний своєрідний культуралізм цієї орієнтації, тобто визнання досліджень над культурою найважливішими. Разом з цими поглядами йшло переконання, що історичне знання саме створює предмет своїх досліджень.

Своєю чергою, текстуалізм стверджував, що світ – це текст (або/та має текстуальну природу), а текстуальність є властивою способу існування того, що є дійсним<sup>8</sup>. У цьому підході текст став своєрідною парадигмою культури, а тому, щоб її відповідним чином зрозуміти та проінтерпретувати, найкраще було б використовувати методи читання текстів (причому тексту надавалося привілейоване становище порівняно з контекстом). Текстуалізм пропонував також специфічний метод аналізу текстів, який передбачав, що текст є «тканиною тропів і фігур» (Вайт), певною цілістю, значення якої слід розшифрувати через відкриття його чергових шарів («глибоке прочитання»). Тому семіотичний аналіз (прочитання текстів, значення яких є закодованим у культурі) разом із дискурсивним аналізом стали ключовими методами цього підходу.

Знаючи класиків теоретичної історичної рефлексії (Йоган Густав Дройзен, Вільгельм Дільтей, Чарльз Віктор Ланглуа, Чарльз Сеньобос, Робін Колінгвуд, Едвард Кар – якщо згадати лише деяких), можна замислитися над тим, що в цих відомих (і сконвенціоналізованих) тезах так драгувало істориків, оскільки конструктивізм приховується вже в самому поділі на *res gestae* і *rerum gestarum*<sup>9</sup>, а його сліди є виразними, навіть у працях тих істориків, які визнають себе традиційними. Як видається, проблема полягає у спрощених, поверхових (і часто недоброзичливих) інтерпретаціях поглядів конструктивістів. Найбільш яскравим прикладом цього є погляд, що постмодерністська теорія (тобто деконструкція, конструктивізм, наративізм, текстуалізм) «радикально заперечила існування будь-якої дійсності»<sup>10</sup> і ствердила, «що кожна

<sup>8</sup> Нич Ришард. Світ тексту: постструктуралізм і літературознавство / Пер. Олени Галети. Львів, 2007. С. 51; Jerzy Giedymin, “Czy warto przyjąć propozycje tekstualizmu?”, w: *Dokąd zmierza współczesna humanistyka*. Warszawa: Instytut Kultury, 1994.

<sup>9</sup> *Res gestae* (лат.) – діяння; тобто історія як сукупність подій минулого; (*historia*) *rerum gestarum* (лат.) – оповідання про діяння; тобто історія як оповідання про події минулого. – Прим. ред.

<sup>10</sup> Такі ідеї можна знайти у підручниковій праці Георга Іггера: Georg G. Iggers, “The ‘Linguistic Turn’: The End of History as a Scholarly Discipline”, in

репрезентація є вигадкою», або також, що Вайт і Анкерсміт, «відкидаючи погляд, що істина є побічним продуктом історичного дослідження, просто заперечують претензії на істину наративу загалом»<sup>11</sup>. Жоден асоційований з цим напрямком дослідник нічого подібного не писав. Утім, як я зазначила вище, наративісти постійно підкреслюють, що до дійсності минулого немає безпосереднього доступу – але чи це питання викликає якісь сумніви? Чи проблематичним є твердження Ролана Барта, що є максимою конструктивізму, про те, що «факт існує винятково у мовній площині» (зрозуміло, йдеться про історичний факт, тобто твердження про подію в минулому). Жоден з них також не стверджував, що репрезентації є вигадками, а лише, що вони – наративи, у ході конструювання яких історик використовує як знання, здобуте під час дослідження, так і уяву, а також свідомо чи несвідомо використовує сюжетні лінії, відомі з класики літератури (наприклад, творить образ історії на зразок трагедії або комедії).

Якщо ж йдеться про правдивість наративу, то, наприклад, Вайт не визнає існування абсолютної істини та проголошує плюралізм істин, стверджуючи, що істина про історичне минуле може оцінюватися «тільки через співвіднесення з культурними припущеннями тих, хто це знання вигадав, і в світлі культурних припущень тих, хто його хоче перевіряти. Втім, цей аргумент не підтримує загальний релятивізм». Це пояснюється тим, що Вайта цікавлять не розважання на тему істини, як цілі самої в собі, але способи творення різних істин, відмінності між ними та їхня корисність<sup>12</sup>. Своєю чергою, Анкерсміт підважує класичну концепцію істини та воліє говорити про правдиві погляди, ніж про істину, однак також підкреслює, що «це за жодних обставин не має сприйматися як атака на істину. Істина є нашим єдиним критерієм, коли ми вирішуємо, що сказати про минуле у категоріях одиничного твердження»<sup>13</sup>. Вже ці кілька цитат та зауважень демонструють, що приписуване постмодерністам (конструктивістам, наративістам) нібито

---

his, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Hanover and London: Wesleyan University Press, 2005, p. 118 і наступні.

<sup>11</sup> Chris Lorenz, “Can Histories be True? Narrativism, Positivism, and the ‘Metaphorical Turn’”. *History and Theory*, vol. 37, no. 3, October 1998, p. 314.

<sup>12</sup> Hayden White, *Proza historyczna*, pod red. Ewy Domańskiej. Kraków: Universitas, 2009, s. 12 і 71.

<sup>13</sup> Frank Ankersmit, *Sublime Historical Experience*. Stanford: Stanford University Press, 2005, p. 239.

«презирство до істини» походить не з відкидання істини, а з її специфічного розуміння. Оскільки – як проголошує конструктивізм – історик має доступ лише до історичної дійсності, представники цього напрямку не могли прийняти класичну (кореспондентську) теорію істини, яка проголошує відповідність тверджень про факти фактам як таким (в сенсі подій, що відбулися в минулому). Отже, ситуація є значно складнішою, ніж часто проголошувана думка, що вони вважають, ніби істини не існує.

Контроверсії викликало також прирівнювання конструктивістами історії до літератури чи, як радше слід було б сказати, розуміння історії як типу письменства. Представники цього напрямку, однак, цілком усвідомлюють істотні відмінності, що існують між істориком та письменником: коли цей другий може собі дозволити вигадувати факти, перший – ні. Подібний характер відомих істин мають також інші, характерні для конструктивістів твердження, зокрема, що історія є витвором культури, що історія завжди є історією сучасності, або що історик обов'язково накидає досліджуваним постатям та явищам з минулого спосіб мислення, характерний для свого часу та культури. Отже, тут немає нічого поза добре описаними вже в ХІХ столітті (відомими і раніше) сюжетами, хоча, очевидно, що зміна історичного контексту сучасного конструктивізму, інша мова, а також – можливо, передусім – ідентифікація багатьох його представників з лівою світоглядною орієнтацією, рішуче змінює ситуацію та спричиняється до того, що історики витісняють ці підстави історичного пізнання зі свідомості. По суті, однак, всі історики є конструктивістами, а історія є найбільш конструктивістською галуззю з усіх гуманітарних дисциплін.

Від середини 90-х років простежується поступове перенесення пункту тяжіння зацікавлень представників наративізму з проблеми історичної репрезентації спочатку на проблему пам'яті (Домінік Лакапра), потім історичного досвіду (Анкерсміт), а згодом і практичного минулого (Вайт). Ці зміщення сигналізували вичерпування потенціалу, прихованого в наративізмі, для інспірації нової дослідницької проблематики та постановки збуджуючих дискусію питань. Останнє десятиріччя знаменує завершення домінування наративізму в філософії історії, що проявляється у все меншій кількості текстів, що публікуються на теми наративу та репрезентації, зміні мови теоретиків історії, які все рідше послуговуються такими характерними для цього напрямку поняттями, як текст, дискурс, знак, наратив, або хвилию критики наративізму, якому закидають мовний та культурний детермінізм, брак

поваги до емпірії історичних досліджень, пропагування суб'єктності, що існує лише на папері, а також відірваність від (постійно присутньої у вигляді слідів минулого) дійсності минулого. Ця критика вписується у загальні процеси змін, які почали проявлятися в гуманітаристиці близько 1998 року і вказували на загальне розчарування в конструктивістській парадигмі, особливо в її текстуальному варіанті. За символічну дату цього остаточного вичерпування наративізму як напрямку, що задає тональність дискусіям в межах англо-американської критичної філософії історії, я умовно беру публікацію Анкерсмітом у 2005 році книги «Піднесений історичний досвід».

\*

Протягом останніх кількох десятиріч історія як дисципліна, що виробляє обов'язкове знання, була об'єктом критики з боку дослідників, які репрезентують авангардні напрямки сучасної гуманітаристики (конструктивізм, деконструкція, текстуалізм, наративізм, новий історизм). Ця критика була спрямована, зокрема, проти класичної концепції істини, об'єктивності історичного знання та «прозорого» розуміння джерела. Однак найсерйозніша критика з'явилася у зв'язку з оприядженням парадокса, що приховується в історії: вона є дисципліною, яка, з одного боку, претендує на статус наукового, об'єктивного та спрямованого на істину знання, а з другого — має статус стабілізатора соціального порядку та легітимізатора влади. «Історія є дискурсом влади», — написав Фуко, ставлячи знак рівності між історією та ідеологією<sup>14</sup>.

Ця критика поширювалася паралельно з процесами демократизації (емансипація меншин та прийняття індивідуальних та колективних ідентичностей, які раніше окреслювалися домінуючою системою влади) та деколонізації (внутрішньої деколонізації, тобто визволенням етнічних, релігійних, сексуальних меншин, та ідеологічної деколонізації, тобто визволенням держав з-під ярма тоталітарних систем), які охоплювали світ та знаходили відображення в рефлексії над минулим<sup>15</sup>. На хвилі зазначених процесів наприкінці 70-х років багато дослідників

---

<sup>14</sup> Michel Foucault, *Wykład z 28 stycznia 1976*, w: tegoż, *Trzeba bronić społeczeństwa. Wykłady z Collège de France, 1976*, przekł. Małgorzata Kowalska. Warszawa: KR, 1998, s. 74. Див. також: Georg G. Iggers, "O używaniu i nadużywaniu historii. Odpowiedzialność historyka w przeszłości i obecnie", przekł. Agnieszka Pantuchowicz, w: *Pamięć, etyka i historia. Anglo-amerykańska teoria historiografii lat dziewięćdziesiątych*, pod red. Ewy Domańskiej. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002.

<sup>15</sup> Я використовую типи деколонізації, які виокремив П'єр Нора: Pierre

почали звертатися до пам'яті, яка спочатку протиставлялася історії та називалася проти-історією (*przeciw-historia*), або антиісторичним дискурсом. Тоді як історію окреслювали як інструмент утиску та ідентифікували з державою, імперіалізмом, сцієнтизмом та антропоцентризмом, пам'ять асоціювали з фрагментованою та гібридною культурою доби глобалізації, повстанським та захисним дискурсом, тобто з «м'яким знанням», і трактували як терапію та спосіб надання голосу тим, кого історія його позбавила. Пам'ять стала корисним знаряддям аналізу відмінності та різниці, особливо в межах так званої нової гуманітаристики, а міркування над нею привернули увагу дослідників до проблем, що залишалися на маргінесах конвенційних історичних досліджень (межові досвіди, травма, жалоба та меланхолія, пробачення, «місця пам'яті» тощо)<sup>16</sup>.

У контексті цих змін стали все частіше говорити про кризу історії і навіть про її кінець. Зрозуміло, що історія історії переповнена кризами, але, як видається, ще ніколи ця дисципліна не була предметом таких запеклих атак та суперечок. Авторки книги «Розповідаючи правду про історію» так окреслили причини сучасної кризи історичної дисципліни:

«Як релятивісти, так і традиціоналісти помиляються в своїх діагнозах сутності кризи. Її причиною є загальний занепад усіх форм політичного та інтелектуального абсолютизму. Так, як тоталітарні уряди в усьому світі змінюються на користь демократичних, так і абсолютні претензії на знання мають поступитися визнанню багатьох точок зору та їхнього внеску у творення знання»<sup>17</sup>.

Насправді, від часу видання цієї книги в США минуло багато років, і передбачувана перемога демократії в глобальній перспективі надалі існує лише в утопічних візіях, втім, ця книга добре віддзеркалює настрої другої половини 80-х років. Ентузіазм щодо дискурсу пам'яті не тривав,

---

Nora, "The Reasons for the Current Upsurge in Memory". *Transit-Europaeische Revue*, no. 2, 2002.

<sup>16</sup> Вступ до проблематики пам'яті в історичному дискурсі пропонується в такій статті: Kerwin Lee Klein, "On the Emergence of Memory in Historical Discourse". *Representations*, no. 69, Winter 2000.

<sup>17</sup> Joyce Appleby; Hunt, Lynn; Jacob, Margaret, *Telling the Truth About History*. New York: W.W. Norton, 1994, p. 276. В іншому місці авторки зазначають, що «навіть в демократії історія завжди містить силу виключення, оскільки будь-яка історія – це завжди чиясь історія, яка розповідається з ангажованої точки зору» (с. 11).

однак, надто довго. Початок нового століття приніс з собою його критику. Швидко з'ясувалося, що за прагненнями та претензіями пам'яті щодо історії ховається багато пасток. Зокрема, пам'ять перетворилася на дискурс влади в процесі побудови історії спільнот ідентичності (проти-історії), а в функціонуванні дискурсу пам'яті дедалі більше стала важити «політична доцільність». Пам'ять піддалася процесам ідеологізації й виявилася так само диспозиційною (а може, і більше), ніж критикована нею історія. Політика пам'яті перетворилася на здійснювану новою владою політику Історії.

У другій частині книги («Нова гуманітаристика») я демонструю, як в межах неконвенційної історії колишні жертви Історії переписують її з власної точки зору та будують власні візії минулого. Боротьба за свою ідентичність та захист минулого стали для них обов'язком, а переписування історії — заклик до справедливості. Прибічники цієї боротьби підкреслюють, що тоді, як історію, написану з позиції завойовників, підтримувала традиційна, сцієнтистська модель пізнання, вони спираються на несцієнтистські, нестандартні способи створення та репрезентації знання, де перевагу віддано, зокрема, суб'єктивізму, емоціям, емпатії та щирості. Вони також висловлюються за нелінійний підхід до часу, відкидання причинно-наслідкового зв'язку, критикують мислення в категоріях опозицій, пропагуючи відносне мислення, та експериментують з різними способами репрезентації і різними стилями писання. Отже, на противагу панівній, стандартній історії, вони творять неконвенційні історії, або — як би сказав Фуко — проти-історії.

\*

Авангард сучасної гуманітаристики, який від кінця 90-х років визначає характер поточних дискусій, більше цікавиться тваринами, рослинами та речами, а також тим, що не-людське, ніж людиною як такою. Це пов'язано з тим, що в сучасному світі, на який впливають швидкий технологічний прогрес, екологічна криза, все частіші стихійні лиха, розвиток глобального капіталізму, чергові масові вбивства людей, тероризм та міграційні рухи, розуміння людськості радикальним чином змінюється. Все частіше критиці піддається нарцисичний людський суб'єкт і його привілейована позиція в світі, і все частіше говориться не стільки про культурну чи соціальну людську спільноту, але про видову спільноту, про колективи людей та не-людей, про відносини між ними та про проблеми видової ідентичності. Все тіснішим стає поняття глобального світу, а натомість дедалі більше зацікавлень викликає

планетарна ідентифікація, що підтримується ідеями транскультурного локалізму. Особливо значну увагу привертають розважання про людські суб'єкти, які або були позбавлені людськості (в'язні концтаборів, особи без громадянства (*bezpaństwowcy*)), люди, які перебувають у крайній нужді), або завдяки технологічному прогресу вийшли поза межі цієї людськості (неповносправні, які завдяки протезам і трансплантатам мають особливі можливості), або також не-цілком-люди (*nie-całkiem-ludzy*) (тіла померлих, а в популярній культурі – зомбі та вампіри). Не-людина стала парадигматичною проблемою сучасності, а також символом майбутнього, а радикальні напрямки сигналізують про виокремлення неантропоцентричної гуманітаристики.

З огляду на вказані вище процеси та пов'язані з ними дилеми, протягом останнього десятиріччя гуманітаристика та соціальні науки переживають істотні зміни. Вони є пов'язаними з критикою гуманізму та антропоцентризму та виокремленням так званої постгуманітаристики; зближенням і зміцненням зв'язків між гуманітаристикою і точними науками (особливо біологією); конвенціоналізацією парадигми, яку часто окреслюють як «інтерпретативну» та/або «конструктивістську», та появою різнорідних, часто суперечливих тенденцій, пов'язаних з новим матеріалізмом та новим емпіризмом, які поєднує «відвертання від тексту» та «повернення до матеріальності» (присутньої та доступної «тут і зараз»). Викликом стає побудова містків між різними підходами на метапарадигматичному рівні. Гуманітаристика змагається з парадигматичною прогалиною та має проблеми з пропозицією задовільних пояснень, тобто таких, які пропонують конструктивну критику та вказують можливі розв'язання подій та явищ, що відбуваються в світі, які все частіше ставлять інтелектуалів у ситуацію дослідницької безпорадності, відсутності відповідних мови та теорії, які могли б ці явища сконцептуалізувати. Наука починає шукати нові цілі та норми, а також певного обґрунтованого знання, яке давало би почуття безпеки у світі, а в її тлі стоять «світоісторичні» (*światodziejowe*) проблеми: одвічні дилеми добра і зла, істини, цінності та чеснот, універсалій, людської природи та *sacrum*. Ці процеси описуються в третій частині книги «У напрямку до постгуманітаристики».

Французький соціолог науки Бруно Латур, який став іконою сучасних гуманітарних і соціальних досліджень, виходить поза антропоцентричну гуманітаристику, закликаючи до включення не-людських суб'єктів, до сфери розважань, раніше зосереджених на людині. Для

французького дослідника все наше оточення (середовище, речі, інституції тощо) формується в процесі взаємодій між людьми та не-людьми. Між іншим, завдяки його працям в істотний спосіб було змінено розуміння дієздатності (*sprawczości*) не-людських чинників. У даному разі йдеться про відносну, неінтенційну дієздатність, яка розуміється як креативна присутність в оточенні не-людських акторів, які його змінюють, а також про важливу роль, яку вони відіграють в творенні гібридних колективів<sup>18</sup>. Отже, чому тоді не подумати про минуле, як про історію творення відносин між людьми та не-людьми? Чому історія не могла би бути історією асоціацій, а може асоціатів? Бо історія – це не лише люди, це також тварини, рослини та речі.

Як приклад можливості мислення у пропонованих постгуманітаристикою та Латуром категоріях, у цій книжці я аналізую проблему архіву, який розуміється як цілість (*assemblage*)<sup>19</sup> людських та не-людських форм життя. Подібно до всієї гуманітаристики, дослідження над архівами потребують сьогодні нової метамови та інших інтерпретаційних понять, які будуть здатні вивести їх поза підходи, пов'язані з постструктуралізмом, деконструкцією та наративізмом. Оскільки для

---

<sup>18</sup> Owain Jones and Paul Cloke, “Non-Human Agencies: Trees in Place and Time”, in: *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach*, ed. by Carl Knappett, Lambros Malafouris. Berlin: Springer, 2008.

<sup>19</sup> Переклад англійського іменника *assemblage* (набір речей, скупчення, монтаж) та похідного від нього дієслова *assemble* (збирати, з'єднувати, монтувати) вимагають особливої уваги, оскільки вони є одними з центральних понять теорії актора-мережі, що її розвивають Бруно Латур і його однодумці, і в зв'язку з цим ці слова набувають дещо відмінного від традиційного значення. У даному разі ми вирішили не йти слідом за Евою Доманською, яка просто калькує слово *assemblage* польською. Відтворення цього іменника українською як «есемблідж» не видається нам вдалим рішенням. Натомість ми вирішили слідувати за польськими перекладачами книги Латура «Сплітаючи знову те, що соціальне. Вступ до теорії актора-мережі», які перекладають дієслово *assemble* як сплітати, а іменник *assemblage* як цілість. Однак варто пам'ятати, що це цілість людських та не-людських чинників, яка була попередньо сплетена або зв'язана у тому розумінні, в якомукладають у ці слова прибічники теорії актора-мережі, і що ця цілість є альтернативою поняттю суспільство, як його розуміє традиційна соціологія. Див.: Bruno Latour, *Splatając na nowo to, co społeczne. Wprowadzenie do teorii aktora sieci* / Przekład A. Derra a K. Abriszewski. Kraków, 2010, s. XXIV-XXVIII; Bruno Latour, *Reassembling the Social. Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford, 2005. Див. також підрозділ «Цілість (*assemblage*)» у розділі «У напрямку до неантропоцентричної та багатовидової історії» у цій книзі. – *Прим. ред.*



багатьох дослідницьких проблем вони виявляються недостатніми та неспіввимірними з викликами, що несе з собою аналіз питань, пов'язаних з новими методами дослідження та зберігання інформації, чи наявними в архівах біологічними дієвцями. Постановка проблематики архіву саме в таких контекстах може сприяти появі нових дослідницьких питань та вказати на аспекти, які залишаються поза зацікавленням домінуючих теорій. На особливу увагу в цьому контексті заслуговує поняття цілості (*assemblage*) (збирання, зборів, колективу), яке разом з інспіраціями зачерпнутими з творів мистецтва, які використовують цілості (*assemblages*), та їхніми інтерпретаціями, може стати ключовою аналітичною та описовою категорією у побудові теорії архіву.

В останньому розділі книги («Якої методології потребує сучасна гуманітаристика?») я пишу, що *зараз* – з огляду на зазначений вище стан гуманітаристики та історії, а також у ході уісторичнення та контекстуалізації постмодерністських підходів, у випадку історії існує особлива потреба в теоріях, які створюють самі історики (що є умовою її відродження та подальшого існування), а гуманітаристика потребує нових теорій, які, з огляду на нові культурні явища, мають впливати з аналізу цих явищ (наприклад, постконвенційні ідентичності, такі як особи без громадянства (*bezpaństwowcy*) чи «люди-покидьки» (*ludzie-odpady*), гібридні ідентичності, проблеми глобального капіталізму). Це є необхідним, оскільки, якщо нові дослідницькі проблеми включаються в межі обов'язкових пізнавальних теорій, підходів і категорій, висновки, що впливають з таких досліджень, є передбачуваними та підтверджують лише те, що ми вже знаємо. Так є тому, що ці теорії та категорії вказують, що і як бачити при дослідженні певного явища. Тому я прибічниця відходу як від спекулятивного способу конструювання теорій, так і від трактування теорії як готової до використання «скриньки із знаряддями». Вихована на методології, що була рефлексією над проблемами історичного пізнання, дослідницьким інструментарієм історика та історичним наративом, я, пробуючи здійснювати власні історичні дослідження, дійшла до переконання, що зараз ми потребуємо методології, яку я назвала би практичною, тобто такої, яка виростає з історичних досліджень і твориться на їхні потреби. Отже, йшлося б не про видобування методологічних директив для історичних досліджень з вже наявних теорій (такий підхід спричиняв, власне, відчуження щодо теорії – особливо, якщо йшлося про історичний матеріалізм), але про звернення до опису та аналізу дослідницького матеріалу, з метою

пошуку понять та побудови генералізацій, що, зрештою, привело б до побудови теорії (малого або середнього обсягу). Цим постулатам відповідає візія історії як незалежної дисципліни, що будує власні теорії, які можуть бути використані дослідниками з інших гуманітарних дисциплін.

\*

Типові для наративістської філософії історії та нової гуманітаристики проблеми наративу, репрезентації, травми та пригноблених і надалі залишаються темами міркувань вразливих на теорію істориків. Вони стали, однак, елементом ширших проблем, наприклад, змагань з типовою для постмодерністських підходів фрагментарізацією історії, з одного боку, чи проблеми глобальної та/або транскультурної історії, яка об'єднує ці часткові історії, але водночас є різновидом метанаративу з усіма його можливостями і загрозами, – з другого. Питання включення раніше елімінованих суб'єктів, а також децентралізація Європи стали провідними мотивами повоєнної історіографії, які зараз все частіше проявляються в закликах зосередження на локальних історіях, особливо тих, що демонструють випадки взаємопроникнення та перехрещування культур, а отже, вказують на глобальні проблеми<sup>20</sup>. Достатньо прочитати статті, що з'являються протягом кількох останніх років в провідному американському історичному часописі «American Historical Review», щоб побачити, що домінуючі в «History and Theory» теми є з ними компліментарними. На сторінках «American Historical Review» в рубриках «Розмови» чи «Форум» точаться дискусії на теми переосмислення категорії гендер, проблем репрезентації Голокосту у візуальних ЗМІ, нових підходів до дослідження матеріальної історії та способів писання історичних біографій, ролі історії середовища в контексті екологічної кризи, розуміння модерності в історичній рефлексії, ролі відчуттів<sup>21</sup>. У цих темах ми бачимо, з одного боку, продовження дискусій, характерних для часів впливу постмодернізму (але вже з вико-

---

<sup>20</sup> Про це пише Наталі Земон Девіс: Natalie Zemon Davis, “Decentering History: Local Stories and Cultural Crossing in a Global World”. *History and Theory*, vol. 50, no. 2, May 2011, p. 190.

<sup>21</sup> “Revisiting “Gender: A Useful Category of Historical Analysis” та “Environmental Historians and Environmental Crisis” (vol. 113, no. 5, December 2008); “Historians and Biography” (vol. 114, no. 3, June 2009); “Truth and Reconciliation in History” (vol. 14, no. 4, October 2009); “Historians and the Study of Material Culture” (vol. 14, no. 5, December 2009); “Representing the Holocaust” (vol. 115, no. 1,

ристанням інших методів), а з другого — «новинки», які є симптомами відходу від нього.

У 2009 році, у п'ятдесяту річницю створення часопису «History and Theory», в Університеті Весліан у Мідлтауні (США) (Wesleyan University) відбулася ювілейна конференція. Тоді згадували, що перше число часопису було присвячено відносинам між точними науками та історією в контексті розважань на тему пояснення та можливості використання в пояснювальних процедурах моделі Гемпеля. Брайан Фей, який розмірковував над цим періодом, написав, що тоді ніхто не міг передбачити ключового впливу, який на теорію та практику історичних досліджень згодом справили лінгвістичний поворот, наративізм, постмодернізм та постколоніальна теорія. Вони витіснили суперечки довкола дедуктивно-номологічної моделі пояснення та наукового статусу дисципліни, заступаючи їх розважаннями на тему наративу, тексту, дискурсу, історичної репрезентації, виключення та пам'яті. Втім, тематика статей, що були надруковані за результатами цієї конференції, розчаровує<sup>22</sup>. Ці статті вказують на застій, що панує зараз в теоретичній історичній рефлексії, на протигагу динамічному розвитку теорії інших дисциплін, що особливо видно у випадку археології, антропології, соціології та політології. Вони демонструють, що теорія історії і далі опрацьовує наративізм (і загалом проблеми, визначені постмодерністськими підходами).

---

February 2010); “The Senses in History” (vol. 116, no. 2, April 2011); “Historians and the Question of ‘Modernity’” (vol. 116, no. 3, June 2011).

<sup>22</sup> Поконференційні статті були надруковані у спеціальному номері «History and Theory» під назвою «Історія і теорія: наступні п'ятдесят років» (vol. 49, no. 4, December 2009). Серед них є цікавий текст Ен Рігні про писання історії в добу Інтернету, стаття Ноеля Бонея, який повертається (але в новому контексті) до проблеми використання математики в розважаннях на тему часу («Математика часу в історії»); текст Вільяма Севела, який висловлюється проти культурного повороту, який, на його думку, спричинив занепад досліджень в сфері економічної історії («Дивна кар'єра: історичне дослідження економічного життя»); а також важлива стаття Девіда Кристіана про повернення універсальної історії. Можливо, саме цей текст визначає найцікавіші стежки, оскільки Кристіан, який у 1980-х роках запровадив поняття «велика історія» (*big history*), займається, по суті, не історією земного шару, а історією космосу, де людина розглядається в контексті еволюційних процесів, що охоплюють усі форми життя. Див.: David Christian, *Maps of Time. An Introduction to Big History*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 2004. Порівняй також: Fred Spier, *Big History. History and the Future of Humanity*. Blackwell, 2011.